NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

10.00.00-FILOLOGIYA
journal.namdu.uz
PHILOLOGICAL

UDK 894.375-1(021)

MUMTOZ ADABIYOTDA "YOLG'IZLIK" TUSHUNCHASINING NAZARIY TAHLILI

Kamolova Majnuniso Ulug'bek qizi
QarDU 2-kurs doktorant
E-mail: majnunisok@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-4798-4139

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Yolg'izlik tushunchasining avvalo umumiy ma'no-mazmuni sharhlanib, psixologik va ijtimoiy nuqtai nazardan qanday qarashlar mavjud ekanligiga alohida to'xtalingan. Shuningdek, asosan, adabiy muhitda Yolg'izlikning motiv sifatidagi o'rnini ochib berishga harakat qilingan. Shu bilan birga, Yolg'izlik adabiy motiv sifatida ko'plab asarlarda insonning ichki kechinmalari, jamiyatdan ajralganligi, ruhiy iztiroblari yoki o'zini anglash jarayoni bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Bu motiv orqali adiblar inson tabiatining chuqur qatlamlarini ochib berishga uringanlar. Yolg'izlik aslida nafaqat ijtimoiy hodisa, balki inson ruhiyatining murakkab holatlarini ifodalovchi badiiy vosita bo'lib, u orqali yozuvchilar o'z davrining muammolarini, insoniy qadiyatlarni, hayot mazmunini yoritib beradilar. Tadqiqotda esa Yolg'izlik motivi xususida alohida qarashlar bilan yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *Yolg'izlik. motiv, iztirob, ruhiyat, inson.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЯ «ОДИНОЧЕСТВО» В КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация: *В данной статье прежде всего рассматривается общее значение понятия одиночества, при этом особое внимание уделяется существующим психологическим и социальным подходам к нему. Кроме того, предпринята попытка раскрыть место одиночества как мотива преимущественно в литературной среде. Вместе с тем одиночество как литературный мотив изображается во многих произведениях в связи с внутренними переживаниями человека, его отчуждённостью от общества, душевными страданиями или процессом самопознания. Посредством этого мотива писатели стремились раскрыть глубинные пласты человеческой природы. Одиночество в действительности является не только социальным явлением, но и художественным средством, выражающим сложные состояния человеческой психики, через которое писатели освещают проблемы своего времени, человеческие ценности и смысл жизни. В исследовании мотив одиночества раскрывается на основе отдельных научных подходов.*

Ключевые слова: *одиночество, мотив, страдание, психика, человек.*

A THEORETICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF "LONELINESS" IN CLASSICAL LITERATURE

Abstract: *This article first of all comments on the general meaning of the concept of Loneliness, and specifically focuses on what views there are from a psychological and social point of view. Also, an attempt is made to reveal the place of Loneliness as a motif in the literary environment. At the same time, Loneliness as a literary motif is described in many works in connection with a person's inner experiences, separation from society, mental suffering or the process of self-awareness. Through this motif, writers have tried to reveal the deep layers of human nature. Loneliness is actually not only a social phenomenon, but also an artistic means expressing complex states of the human psyche, through which writers illuminate the problems of their time, human ideals, and the meaning of life. The study sheds light on the Loneliness motif with special views.*

Keywords: *Loneliness. motif, suffering, psyche, person.*

KIRISH. Yolg'izlik muammosi insoniyatning eng jiddiy muammolaridan biri bo'lib, bunda inson u yoki bu sabablarga ko'ra na do'stlik, na muhabbat, na dushmanlik munosabatlarini o'rnata oladi. Inson o'z munosabatlarining to'laqonli va ahamiyatli emasligini his qilganida muloqot ehtiyojlari qondirilmaganda yanada o'zini yolg'izroq his qila boshlaydi. Yolg'izlik nazariyalarini falsafiy va psixologik tahlil qilish natijasida uning obyektiv va subyektiv, ijobiy va salbiy jihatlarini farqlash mumkin. Yolg'izlikning obyektiv tomoni ijtimoiy munosabat va faktlar bilan bog'liq. Sub'yektiv tomoni esa shaxsning xususiyatlari bilan bog'liq holda namoyon bo'lishidir. Yolg'izlikning ijobiy (pozitiv) jihati uning shaxs ijtimoiylashuvi va individualligi shakllanishining ajralmas qismi ekanligidadir. Yolg'izlikning ijobiy imkoniyati: o'zini-o'zi bilish, o'zini-o'zi boshqarish, ijod qilish, o'zini-o'zi takomillashtirish, psixofizik holatlarini barqarorlashtirish, tashqi

ta’sirlardan o‘z “Men”ini muhofaza qilish kabi vazifalarda namoyon bo‘ladi. Yolg‘izlikning salbiy (negativ) tabiati- u o‘ziga barcha psixik jarayonlarni bo‘ysundiradi, shaxsning ichki yaxlitligini buzadi, psixologik himoya mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Xilvat so‘zining lug‘aviy ma’nosiga e’tibor qaratadian bo‘lsak, u avvalo *xoli, xoli joy, kimsasiz joy, tanholik, hech nimaga bog‘lanmaslik va dunyoning xilma-xil g‘avg‘olaridan forig‘lik* kabi bir qator ma’nolarda keladi. Xilvatning tasavvufiy ma’nosi quyidagicha: dunyoviy bog‘lanishlardan hosil bo‘ladigan ma’naviy to‘siqlardan o‘tish va ko‘ngilni ilohiy ma’rifat yo‘lida sobitqadam etmoq uchun yolg‘izlikni ixtiyor etib, pirning rahnamoligida ibodat va riyozat bilan shug‘ullanish. Xilvat quyidagi tushunchalar bilan bevosita ma’no-mazmunan bog‘liq: *uzlat, tafrid, tajrid, inzivo, e’tikof, xalq bilan ixtilot(aralashish)nit ark etish, tarki dunyo, tavhid, Vahdat.*

Atrofdagilardan ko‘p narsani kutishga, shaxs sifatida shakllanishidagi boshqalarning rolini oshirib baholashiga olib keladi. Yolg‘izlikning negativ va pozitiv jihatlari o‘rtasidagi dialektik munosabatni e’tiborga olgan holda ta’kidlash joizki, muayyan sharoitlarda (yolg‘izlikni anglaganda, unga munosabatning faol uslubi shakllanganda, qiyinchiliklar bilan kurashish tajribasi tarkib topganda, yolg‘izlik motivatsiyalanganda) negativ yolg‘izlik pozitiv ahamiyat kasb etishi ham mumkin.34

Yolg‘izlik tushunchasi haqida hanuzgacha bizda noto‘g‘ri va biryoqlama fikr davom etib keladi. Din va tasavvuf zinhor hayotni batamom xilvatda o‘tkazishni targ‘ib etmagan. Uzlat – hayotdan qochish, turmushdan ajralish, odamlardan bezish ehtiyoji emas, balki ma’lum muddat “kasbi kamol va sayri jamol” aylagandan so‘ng ruhiy kamolot ila yana faoliyatda bo‘lmoqdir.35

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Mazkur maqolada nazariy va tahliliy metodlar asosida yolg‘izlik holatining psixologik asoslari o‘rganildi. Shuningdek, amaliy kuzatishlar va turli yoshdagi shaxslarning tajribalari asosida, ijtimoiy izolyatsiyaning ruhiy sog‘liqqa ta’siri baholandi.

Shuningdek, O‘zbek tilining izohli lug‘ati, psixologik tushunchalar lug‘atlari hamda tadqiqotchi Odiljon Avaznazarovning “Navoiy timsollari so‘zligi” nomli lug‘atidan unumli foydalanildi. Shu bilan birga, psixologik yondashuv jihatidan Klementyeva, Sadler, Djons, Tixonov, Mateyev kabi bir qator olimlarning ilmiy tadqiqotlari va dissertatsiyalaridan foydalanildi.

NATIJALAR. Avvalo, Yolg‘izlik tushunchasining umumiy psixologiyada qanday ma’no-mazmun kasb etishiga e’tibor qaratsak. O‘zbek tilining izohli lug‘atida qisqa ifodalangan ta’rif berilgan: “ yolg‘izlik – birorta ham sherigi yo‘q, bir o‘zi, yakka, tanho”.36

“Yakkalanish” so‘zi fransuz tilidagi “isolation”, “isoler” fe’lidan, yakkalash, italyan tilidan “isolato” “alohida, yakka”, isola “orol”, lotin tilidan insula orol ma’nolarini beradi. Bundan yaqqol ko‘rinib turibdiki, yakkalanish mazmunan kelib chiqish jihatidan yolg‘izlik va tanholik so‘zlari bilan aynan mos keladi.37

Zamonaviy tadqiqotchilardan G. M. Tixonov “yolg‘izlik-tanholik” juft tushunchalarini fenomenologik tarzda, qutbiy mazmunda tahlil qilgan. “Yolg‘izlik” atamasi tahqirlangan, tashlab ketilgan, bir-biridan ajralgan, kommunikativ ojizlikni bildiradi, ya’ni jamiyatdan istisno qilingan sharoitda subyektiv kechinmalar belgisidir. Tanholik atamasini subyektiv his-tuyg‘u sifatida insonning obyektiv tarzdagi o‘zgalardan jismonan uzoqlashishi deb urg‘u beradi, olim.38

Tanholik tushunchasiga ko‘plab tadqiqotchilar yolg‘izlik tushunchasiga ham taalluqli bo‘lgan tavsiflarni kiritishadi. Ixtiyoriy yoki majburiy yolg‘izlik mavqelari mutlaqo ijtimoiy yo‘nalishga ega va tuzilish jihatidan antinomik. Ixtiyoriy yolg‘izlik ijobiy yo‘nalishga ega bo‘lgan holda tanholik atamasini ifodalaydi. Tanholik tushunchasi tuzilishining tipologiyasini Golman39 1) ijtimoiy ahamiyatli insonlar toifasining majburiy jismoniy yoki ijtimoiy yakkalanishi; 2) tashqi aloqalarning ma’naviy takomillashuv maqsadidagi ongli chegarasi; 3) g‘am-g‘ussa muloqotdagi ehtiyojning qoniqmasligi, tushunilmasligi, ruhiy va ma’naviy yakkalanishning mashaqqatli kechinmasining his qilinishi, deb ataydi.

Mana shu kabi jamiki psixologik holatlar jam bo‘lib, Yolg‘izlik hissiga ehtiyojni, bu ehtiyoj esa ma’lum bir holni taqoqoz etadi. Shu kabi holatlar, maqomlar natijasi Tavhid, Vahdat ul-vujudga qarab boradi.

Tavhid Haq taolo nuriga g‘arq bo‘lish va yo‘qolishdir. Demak, banda haqqa orif bo‘lsa, Haqning mohiyatini, haqiqatini haqiqatan anglab yetsa, uning vahdoniyatiga hukm qila oladi. Bundan ma’lum bo‘ladiki, Tavhid faqat yagonalikni tan olishgina emas, balki shu yagonalik ichra yo‘q bo‘lib ketishlikdir. Ya’ni tavhid insonning Mutlaq ruh tomon

34 Majidov, J. (2020). O‘SMIRLIK DAVRIDA YOLG‘IZLIK HISSI NAMOYON BO‘LISHINING AYRIM XUSUSIYATLARI. Архив Научных Публикаций JSPI.

35 Odiljon Avaznazarov. Navoiy timsollari so‘zligi. –Toshkent: Spectrum Media Group, 2024. –227 b.

36 O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 2 tomli./S.F.Akabirov, T.A.Aliqulov, S.I.Ibragimov va boshq.; Z.M.Magrufov tahriri ostida.- M.:Rus.yaz.,1981. 1 tom. A R. 632 b.

37 Юлдашева М. Б. Изучение проблемы одиночества современной молодежи //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 24-3 (78). – С. 66-68

38 Эргашова З. Этимология термина «одиночество» в рамках социальной психологии. Актуальные вопросы современной психологии, 2021. С. 354-360

39 Yuldasheva M. B. et al. Semantic Analysis of Feeling Loneliness among Students //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 14552 14558.

intilishini aytadigan jarayondir. Bu aniq tushuntirish uchun dengiz va tomchi tushunchalari olinadi. Dengiz va tomchi, bu-bir vujuddek gap. Aynan mana shu haqiqatni tan olish vahdatni tasdiqlashdir. Tomchining dengizga qarab intilishida tozalanib, musaffolanib boradi. Bu esa tajriddir. Mansur Halloj esa tavhidni shunday deb tushuntirgan: "Tavhid sari birinchi qadam tafridning fanosidir".

MUHOKAMA. Yolg'izlikning adabiy motiv sifatidagi ko'rinishini xoh Navoiydan oling, xoh boshqa adiblardan, baribir uni tasavvufiy ma'nolarsiz sharhlab bo'lmaydi. Tasavvuf deganda esa yaqqol Najmiddin Komilovning "Tasavvuf" asari ko'z oldimizga kelaveradi. Najmiddin Komilovning yozishicha: "Mutlaq tarki dunyo hayotga zid–u insonni amaldan, kasb-u kordan mahrum etadi. Shu kabi dunyoparastlik ham kishini ilohiylikdan, ma'naviyatdan chetlashtiradi, mol-dunyo quliga aylantiradi. Oraliq yo'l esa har jihatdan maqbul va to'g'ridir, zero fikr hirs va nafsni qanoat qamchisi bilan savalab, insonning insonligini himoya qiladi va har qanday sharoitda insonni Tangri bilan bog'lab turadi. Hazrati Naqshband buyuradilar: "O'z nafslaringizni yomonlab, tahqir etib turing, chunki kimki Haq subhonahu inoyati birla o'z nafsini yomon deb tanigan bo'lsa, bu amal uning uchun osondur", ya'ni faqirlik martabasini egallashning birinchi sharti nafsni badnom etish va har lahzada "tabiiiy vujudni kafolatlab turish", Haqning isbotiga intilib, iymonni mustahkamlab boorish. Chunki Haq subhonahuning nomi xotiradan ko'tarilgan zahoti shaytoni lain va shaytoniy nafs qutqusi uning o'rnini egallaydi.40

Shunday ekan, "yor aksin mayda ko'r" degan nido (tovush)ning ma'nosi oydinlashadi, ya'ni Alloh taoloning o'zi emas, balki uning barcha zotiy va sifotiy fazilatlari ilohiy nurlar tajalliysida namoyon bo'ladi. Buning mohiyatini esa hamma ham emas, balki undan ogohlargina, ya'ni komil insonlargina anglaydilar va bahramand bo'ladilar. Bunday darajaga erishishning sharti ikkinchi baytda bayon qilingan:

G'ayr naqshidin ko'ngul jomida bo'lsa zangi g'am,
Yo'qtur, ey soqiy, mayi vahdat masallik g'amzudo.

Baytning ma'nosi: agar kishining ko'nglida Alloh taolo zikridan boshqa narsalar fikru xayoli, ya'ni mol-dunyoga hirs qo'ymoqlik, amalparastlik va hokazolar g'amining zangi-gardi, g'ubori to'plangan bo'lsa, ko'ngulni bunday zang-g'uborlardan tozalaguvchi asosiy omil bu – **vahdat** mayidir.

Ya'ni Alloh taoloni doimo zikr qilish va uning zotiy sifatlari nurlari bilan zanglarni ketkizishdir. Demak, insonning komilikka erishuvining asosiy omili **Alloh taoloning yakka-yagonaligi (vahdati)** va buyukligini (akbar) e'tirof etish bilan o'zligini tanishi, barcha olijanob fazilatlarni o'zida mujassam eta olishidadir41.

Shuningdek, keling xilvat bilan birga Uzlatga ham alohida to'xtalamiz. Imom G'azzoliyning nazariyasiga asoslanadigan bo'lsak, uning fikriga ko'ra, Uzlatning foydalari quyidagilardan iborat: Avvalo foyda ulki, Uzlat sababidan bisyor gunohlardan xalos bo'lur va to'rt gunohdurki, xalqg'a aralashsa undan xalos bo'lolmas. Zero eng ulug' ibodat "fikr va zikr ibodati"dur. Bunda kishi nainki dunyodan, balki o'zidan ham bexabar bo'lib, Haq taolo yodiga beriladi. Chunki Haq taolodan boshqa har qanday narsa Haq taolodan boshqa bilan mashg'uldir.

Ikkinchi foyda ulki, kishi Uzlat tufayli "ko'p iztiroblardan qutuladi. amri ma'ruf va nahiy munkarki, agar xalqni gunohdan man' qilmasa, osiy va fosiq bo'lur. Agar man' qilsa, xusumat paydo bo'lur. Riyo va nifoq odamlarg'a aralashgandan bo'lur. Agar odamlarg'a madoro va muloyimatlik qilmasa, ko'ngli og'rir va agar qilsa riyodan xoli qolish mushkuldur. Agar ikki dushman orasida har birini xohishiga qarab so'zlasa, yolg'onchilik bo'lur. Agar birining so'zini rost desa, ikkinchisining dushmanligidan xalos bo'lmas.

Uchinchi foyda ulki, hech bir shaqar fitna va xusumatdan xoli bo'lmas. Kishi go'shanishin bo'lsa fitna va xusumatdan xoli bo'lur.

To'rtinchi foyda ulki, xalqning sharridan (yomonligidan) emin bo'lur va xalq orasida bo'lsa, g'iybat va badgumonlikdan va shubhali taomdan xoli bo'lmas.

Beshinchi foyda ulki, odamlarning tama'sidan va ham odamlar buning ta'masidan xoli bo'lurlar. Bas, ta'madin nechand ranj va ma'siyat paydo bo'lur. Chunonchi kishi axli dunyoni ko'rsa, bunda ham boylik-dunyo hirsi paydo bo'larki, tama' hirsning tobe'idur. Xorlik esa ta'madan paydo bo'lg'usidur.

Oltinchi foyda ulki, ahmoq va johillarni ko'rmakdan, tabiatingizga og'irlik va malollik yetadurg'on toifalarning diydoridan xalos bo'lursizlar.42

Ammo Uzlatning ofatlari ham bor, chunonchi, xalq bilan muomala qilinmasa, dunyo va din ishlari amalga oshmaydi. Uzlat esa muomala va aloqani yo'q qiladi. Shu qatorda Imom G'azzoliy Uzlatning olti zararini ham sanaydi.

XULOSA. Yolg'izlik – bu zamonaviy jamiyatda keng tarqalgan va inson ruhiy salomatligiga bevosita ta'sir qiluvchi muhim psixologik holatdir. Uning sabablarini aniqlash, ijobiy tomonlarini rivojlantirish va salbiy oqibatlarining oldini olish bugungi psixologiyaning dolzarb vazifasidir. Har bir insonning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda, yolg'izlik bilan kurashishda tizimli va psixologik yondashuv muhim ahamiyatga ega.

40 Najmiddin Komilov. Tasavvuf. 1-kitob. –Toshkent: "Yozuvchi" nashriyoti,1996. –97 b.
41 B. Valixo`jayev, "Alisher Navoiy she'riyati", Toshkent.
42 Imom G'azzoliy. Kimyoi saodat. –Toshkent: Adolat, 2005. –190 b

Psixologik nuqtai nazar bilan yondashadigan bo‘lsak, Yolg‘izlik – har bir inson hayotining ma’lum bosqichida uchraydigan holatdir. Bu holatni tushunish va to‘g‘ri boshqarish psixologik salomatlikni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Shaxsiy tajribalar va ilmiy yondashuvlar asosida aytish mumkinki, ixtiyoriy yolg‘izlik ba’zan ruhiy tiklanish vositasi bo‘lsa-da, ijtimoiy yolg‘izlikning surunkali tus olishi xavfli oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, har bir inson o‘z holatini tahlil qilishni, ehtiyojlarini aniqlashni va kerakli paytda yordam so‘rashni o‘rganishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Majidov, J. (2020). O‘SMIRLIK DAVRIDA YOLG‘IZLIK HISSI NAMOYON BO‘LISHINING AYRIM XUSUSIYATLARI. Архив Научных Публикаций JSPI.

1. Odiljon Avaznazarov. Navoiy timsollari so‘zligi. –Toshkent: Spectrum Media Group, 2024. –227 b.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 2 tomli./S.F.Akabirov, T.A.Aliqulov, S.I.Ibragimov va boshq.; Z.M.Magrufov tahriri ostida.- M.:Rus.yaz.,1981. 1 tom. A R. 632 b.
3. Юлдашева М. Б. Изучение проблемы одиночества современной молодежи //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 24-3 (78). – С. 66-68
4. Эргашова З. Этимология термина «одиночество» в рамках социальной психологии. Актуальные вопросы современной психологии, 2021. С. 354-360
5. Yuldasheva M. B. et al. Semantic Analysis of Feeling Loneliness among Students //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 14552 14558.
6. Najmiddin Komilov. Tasavvuf. 1-kitob. –Toshkent: “Yozuvchi” nashriyoti,1996. –97 b.
7. B. Valixo‘jayev, "Alisher Navoiy she’riyati", Toshkent.
8. Imom G‘azzoliy. Kimyoi saodat. –Toshkent: Adolat, 2005. –190 b